

**DŽEK
FERVEDER**

DOBROVOLJAC

**Jedan čovek, armija ilegale
i tajna misija uništenja
Aušvica**

Prevela s engleskog
Dubravka Srećković Divković

Laguna

Naslov originala

Jack Fairweather

THE VOLUNTEER: ONE MAN, AN UNDERGROUND ARMY,
AND THE SECRET MISSION TO DESTROY AUSCHWITZ

Copyright © 2019 Jack Fairweather

All rights reserved

Translation copyright © 2020 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Filipu i Lin Askvit, u znak zahvalnosti na podršci,
i mojima babi i dedi, Steli i Frenku Ford*

Onaj mnogo čini, koji mnogo ljubi. Onaj čini mnogo,
koji čini dobro ono što čini; a dobro čini kad svoju
volju potčinjava tuđem dobru.*

Toma Kempijski

---

* *O ugledanju na Hrista*, Toma Kempijski, prevod Jelisavete Marković.
(Prim. prev.)

SADRŽAJ

UVOD	11
NAPOMENA O TEKSTU	17
KARTE	19
I DEO	21
PRVO POGLAVLJE INVAZIJA	23
DRUGO POGLAVLJE OKUPACIJA	43
TREĆE POGLAVLJE DOLAZAK	67
ČETVRTO POGLAVLJE PREŽIVELI	85
PETO POGLAVLJE OTPOR	99
ŠESTO POGLAVLJE BOMBARDERSKA KOMANDA	123
II DEO	137
SEDMO POGLAVLJE RADIO	139
OSMO POGLAVLJE EKSPERIMENTI	157
DEVETO POGLAVLJE PROMENE	179
DESETO POGLAVLJE RAJ	187
JEDANAESTO POGLAVLJE NAPOLEON	219

III DEO..... 231

DVANAESTO POGLAVLJE **ROK** 233

TRINAESTO POGLAVLJE **DOKUMENTI** 251

ČETRINAESTO POGLAVLJE **GROZNICA** 263

PETNAESTO POGLAVLJE **DEKLARACIJA** 279

ŠESNAESTO POGLAVLJE **NEUSPEH** 287

IV DEO 303

SEDAMNAESTO POGLAVLJE **DEJSTVO** 305

OSAMNAESTO POGLAVLJE **BEKSTVO** 315

DEVETNAESTO POGLAVLJE **SAM** 341

DVADESETO POGLAVLJE **USTANAK** 353

DVADESET PRVO POGLAVLJE **POVRATAK** 371

EPILOG 391

IZJAVE ZAHVALNOSTI 397

LIČNOSTI 403

UVOD

Napolju se uz brundanje zaustavljaju kamioni. Slede povici i pucnjevi iz oružja. Nastojnik zgrade lupa na vrata.

„Nemci su tu“, viče. „Sakrijte se u podrum ili idite pozadi kroz bašte.“^{1*}

Čovek u stanu ni makac.

Svanuće je 19. septembra 1940, u Varšavi pod okupacijom nacista. Nemci su godinu dana ranije zauzeli Poljsku i gurnuli Evropu u II svetski rat. Hitler će tek uobličiti svoje planove za zatiranje Jevreja. Zasad mu je sva pažnja usmerena na to da razori Poljsku tako što će eliminisati klasu njenih stručnih ljudi. Zemlja je podvrgnuta okrutnoj strahovladi. Hiljade Poljaka – doktora, profesora, pisaca, pravnika, Jevreja i katolika, svih bez razlike – nacisti odvlače sa ulica na streljanje ili ih interniraju. Nemci su u junu otvorili novi koncentracioni logor gde će držati neke od tih zatvorenika. Zove se Aušvic. Slabo se zna o tome šta se u njemu dešava.

Čovek u ovom stanu unapred je saznao da će tog prepodneva biti racije i da će uhapšene po svoj prilici poslati u logor. Eto zašto je tu. Misija koju će on obaviti za ilegalu biće da se

---

* Brojevi u tekstu označavaju napomene, koje sadrže spisak literature korišćene u knjizi. Fajl sa napomenama i odabranom bibliografijom nalazi se na sajtu *Lagune* www.laguna.rs u odeljku *Doborovoljac*. Nazivi knjiga i imena autora dati su u originalu i u elektronskoj formi radi lakše pretrage na internetu.

infiltrira u logor, osnuje ćelije otpora i prikupi dokazni materijal o zločinima nacista.

Vrata se dole uz tresak otvaraju i po stepenicama klopoću čizme. Čovek oblači kaput, a onda primećuje da u sobi preko puta trogodišnji dečak stoji u svom krevetu, razrogačenih očiju. Meda mu je pao na pod. U vrata počinju da gruvaju pesnice. Čovek hitro uzima među i pruža ga mališanu dok dečakova majka otvara vrata Nemcima.

„Do skorog viđenja“, šapuće detetu. Potom, protivno svakom nagonu koji bi morao osećati, zakoračuje u zarobljeništvo.²

Vitold Pilecki dobrovoljno se prijavio da bude zatvoren u Aušvic. Ta najšturija naznaka jedne priče otisnula me je u petogodišnji pohod stopama Pileckog, od plemića-zemljoradnika u ruralnoj Poljskoj do operativca ilegale u okupiranoj Varšavi, ljudskog roblja u stočnom vagonu koji putuje ka logoru, a potom uhode u epicentru najvećeg nacističkog zla. Vitolda ću dobro upoznati. A ipak, dok duboko razmišljam o tome šta njegova priča obećava da nam ispričava o našem vlastitom vremenu, hvatam sebe kako se uporno vraćam na tu jednostavnu rečenicu, taj trenutak dok je sedeo i čekao da Nemci upadnu u stan.

Priču o Vitoldu prvi put sam čuo od svog prijatelja Meta Mekalestera prilikom jedne večere na Long Ajlendu u jesen 2011. Met i ja smo zajedno izveštavali o ratovima na Bliskom istoku i borili se da nađemo neko zrno smisla u onom čemu smo bili svedoci. U sebi svojstvenom profesionalnom duhu, Met je otputovao u Aušvic da pogleda u oči najvećem zlu u istoriji i tu saznao za Vitoldovu grupu boraca otpora u samom logoru. Pomisao da se poneka duša usprotivila nacistima obojicu nas je te večeri tešila. Ali podjednako me je i pogodilo to što tako malo znam o Vitoldovoj misiji da upozori Zapad na nacističke zločine i oformi ilegalnu vojsku kako bi taj logor uništio.

Deo slike popunio se posle godinu dana, kad je Vitoldov najduži izveštaj o logoru preveden na engleski. Priča o izlasku tog

---

izveštaja na svetlost dana bila je već sama po sebi nesvakidašnja. Poljski historičar Jozef Garlinjski uspeo je da pristupi pomenutom dokumentu još šezdesetih godina prošlog veka, ali je otkrio da je Vitold sva imena pisao šifrovano. Garlinjski je uspeo da dešifruje velike delove putem nagađanja i zahvaljujući razgovorima koje je vodio s preživelim da bi objavio prvu istoriju pokreta otpora u tom logoru. A onda je 1991. Adam Cira, stručnjak za istoriju zaposlen u Državnom muzeju Aušvic–Birkenau, otkrio Vitoldova neobjavljena sećanja, još jedan izveštaj i druge fragmentarne zapise koji su stajali zaključani u poljskim arhivama još od 1948. Taj materijal pružio je ključ za identifikovanje zaverenika koji su mu pomagali.

Izveštaj koji sam pročitao 2012. pokazuje da je Vitold bio rigorozan hroničar onog što je proživio u Aušvicu, pisac jedne surove proze ogromne težine. Ali to je tek fragmentaran i ponekad iskrivljen bilans događaja. Ključne epizode nije beležio iz straha da će izložiti svoje kolege hapšenju, krio je pogubnija zapažanja i brižljivo strukturirao opise događaja tako da odgovaraju njegovim vojnim čitaocima. Mnoga pitanja ostaju bez odgovora, a među njima najpresudnije i najneuhvatljivije glasi: šta se dogodilo sa obaveštenjima koja je, po cenu izlaganja smrtnoj opasnosti, prikupio u Aušvicu? Da li je obezbedio Britancima i Amerikancima podatke o Holokaustu davno pre nego što su javno priznali ulogu tog logora? Ako je tako, zašto je njegovo izveštavanje zatajivano? Koliko je života moglo biti spaseno da su poslušali njegova upozorenja?

Takođe sam u njegovoj priči osetio lični izazov – kad sam krenuo sa istraživanjem, bio sam istih godina kao Vitold početkom rata, isto sam imao mladu porodicu, dom. Šta je to moglo naterati Vitolda da sve rizikuje zbog jedne takve misije i zašto mi se njegov dobrovoljni čin obraća tako snažnim glasom? U Vitoldu sam prepoznao onaj isti nesmireni duh koji je i mene poveo u rat i još otad mi ne da počinka. Čemu bi to Vitold mogao da me nauči o mojoj ličnoj borbi da osetim sponu s drugim ljudima?

U januaru 2016. otputovao sam avionom u Varšavu kako bih započeo sa odgovorima na ta pitanja. Prva osoba koju sam želeo da vidim bio je Vitoldov sin Andžej. Bio sam nervozan pred taj sastanak. Uostalom, ko sam ja da se tako s neba pa u rebra uhvatim za priču njegovog oca? Andžej je bio maltene još dete kada je Vitold pogubljen. Pedeset godina govorili su mu da je njegov otac bio neprijatelj države, i premda nikada nije poverovao u to, potpune detalje o očevoj misiji otkrio je tek devedesetih, kada su otvorene komunističke arhive.

Naravno, nije trebalo da se brinem. Andžej je bio divan i šarmantan, mada me jeste upozorio: „Nisam siguran šta ćete još naći niti odakle bi trebalo da otpočnete s traganjem.“

Zato sam mu rekao: od vas.

S obzirom na to da se o tom čoveku tako malo znalo, bio sam svestan da će biti važna svaka pojedinost koju će Andžej uspeti da mi pruži. Nisam mogao da opišem Vitoldove misli izvan onoga što je sam zapisao – i onog što su ljudi poput Andžeja znali da mi kažu o njegovim razmišljanjima. Zapanjio sam se otkrivši koliko još ima živih ljudi koji su poznavali Vitolda. Neki nikada dotad nisu ni sa kim podelili svoja sećanja – bilo zato što se u vreme komunizma nisu na to usuđivali, bilo zato što niko to od njih nije zatražio.

Uz prikupljanje svedočanstava živih ljudi, želeo sam i da sâm prođem stazama Vitoldovog putovanja. Rat je štošta uništio, ali pojedina mesta još su postojala, a nijedno za mene nije bilo značajnije od stana u kom je uhapšen. Lokacije koje budem video rođenim očima pomagaće mi u opisima scena. No još bolje je bilo kad sam to iskustvo mogao da prođem zajedno sa svedocima. Ispostavilo se da je trogodišnji dečak iz onog stana još živ. Zvao se Marek. On i njegova majka, Vitoldova šurnjaja, preživeli su rat samo da bi ih komunisti izbacili iz rođenog doma. Ja sam ga prvi tamo vratio posle sedamdeset godina. Ta poseta ga je podstakla da se seti događaja s medom, koji je meni krajnje rečito govorio o Vitoldovoj sposobnosti da i u trenutku najvećeg stresa misli na druge.

Naravno, da bih napisao knjigu, znao sam, trebaće mi stotine, ako ne i hiljade takvih detalja. Nakon odlaska u Državni muzej Aušvic–Birkenau shvatio sam gde ću ih naći. Taj muzej poseduje svedočenja preko 3.500 preživelih logoraša, a u stotinama tih napisa dotaknute su Vitoldove delatnosti ili pak opisani događaji kojima je prisustvovao i on. Većina tih tekstova nikad pre nije prevedena niti objavljivana. Preda mnom je bio materijal potreban da me približi razumevanju Vitoldovih reakcija, a ja sam to u krajnjoj liniji i hteo – sredstvo pomoću kog ću zaroniti u njegova razmišljanja i započeti da dajem odgovor na pitanje šta ga je pobuđivalo da pruži otpor.

Oni koji izučavaju Holokaust brzo saznaju da to nije samo priča o ubijanju miliona nevinih Evropljana već i priča o jednom kolektivnom neprepoznavanju njegovih strahota i izostanku čina kojim bi se one sprečile. Zvaničnici savezničkih snaga upinjali su se da razaberu istinu, ali kad su se našli oči u oči sa stvarnošću, nisu se odvažili na onaj moralni skok koji je nužan za prelazak na delo. No to nije bio isključivo politički podbačaj. Zatvorenici Aušvica imali su i sami muke da zamisle obim Holokausta dok su Nemci preobražavali logor iz okrutnog zatvora u fabriku smrti. Mnogi su podlegli ljudskom porivu da ignorišu, ili da racionalizuju, ili da odbacuju masovna ubistva kao nešto nezavisno od njihove lične bitke. Pa ipak, Vitold nije podlegao. Umesto toga on je stavio glavu na kocku da bi izneo strahote ovog logora na videlo.

Kroz svoja istraživanja nastojao sam da razumem kakva su to ljudska svojstva izdvajala Vitolda. No što sam više njegovih zapisa razotkrivao i što sam bolje upoznavao one koji su ga znali, a u nekoliko slučajeva i borili se rame uz rame s njim, to sam više shvatao da je kod Vitolda Pileckog – zemljoradnika i oca dvoje dece, čoveka na pragu četrdesete bez neke blistave beleške o vojnoj službi ili pobožnosti – najupečatljivije to što se, u vreme početka rata, nije preterano razlikovao od vas i mene. To

poimanje je preusmerilo žižu na novo pitanje: šta bi to nagnalo ovog naizgled običnog čoveka da proširi svoj moralni kapacitet dotle da se poduhvati sakupljanja materijala o najvećim zločinima nacizma, njihovog imenovanja i preduzimanja nečega protiv tih zločina onda kad su drugi odvrćali pogled?

Priču o njemu nudim ovde kao provokativno novo poglavlje istorije Aušvica i kao razmatranje o tome zašto bi, možda, neko stavio na kocku sve da bi pomogao svome bližnjem.

Šarlot, 2020.

NAPOMENA O TEKSTU

Ovo je dokumentarističko delo. Svaki citat i svaki detalj uzeti su iz nekog primarnog izvora, svedočenja, sećanja ili razgovora. Od te dve hiljade i više primarnih izvora na kojima se ova knjiga zasniva, većina je pisana na poljskom i nemačkom. Sve su ih prevele moje sjajne istraživačice Marta Goljan, Katažina Hižinjska, Lujza Valčuk i Ingrid Pufal, sem kad je napomenuto drugačije.

Dva su osnovna izvora za razumevanje Vitoldovog života u logoru: kompilacija izveštaja koju je on sastavio u Varšavi između oktobra 1943. i juna 1944, i jedno sećanje pisano u Italiji u leto i jesen 1945. Upadljivo su malobrojne greške što su se provukle kroz njegove bilanse s obzirom na okolnosti u kojima je pisao, u bekstvu i bez pristupa beleškama. Ali Vitold nije savršen pripovedač. Gde god je bilo moguće, trudio sam se da poduprem njegove zapise materijalom, ispravim u njima greške i popunim rupe. Osnovni izvor bila je zbirka svedočanstava 3.727 logoraša koja se čuva u Državnom muzeju Aušvic–Birkenau. Među ostalim arhivama koje sadrže važne detalje i kontekst jesu Arhiv novih dokumenata, Narodni Arhiv u Krakovu, Centralni vojni arhiv, Institut narodnog sećanja, Osolineum, Britanska biblioteka, Poljski institut i muzej Sikorskog, Odeljenje za izučavanje poljskog ilegalnog pokreta otpora, Baza svedočanstava – zapisi o teroru pri Institutu Vitolda Pileckog, Državni arhiv u Kijevu, Vinerova biblioteka, Imperijalni ratni muzej, Državni arhiv u Vašingtonu, Spomen-muzej Holokausta Sjedinjenih

---

Država, Predsednička biblioteka F. D. Ruzvelta, Huverov institut, Arhiv Jad Vašema, Centralni cionistički arhiv, Nemački federalni arhivi u Koblencu i Berlinu, Švajcarski federalni arhiv, Fondacija Švajcarsko-poljskog arhiva, te Arhiv Međunarodnog komiteta Crvenog krsta.³

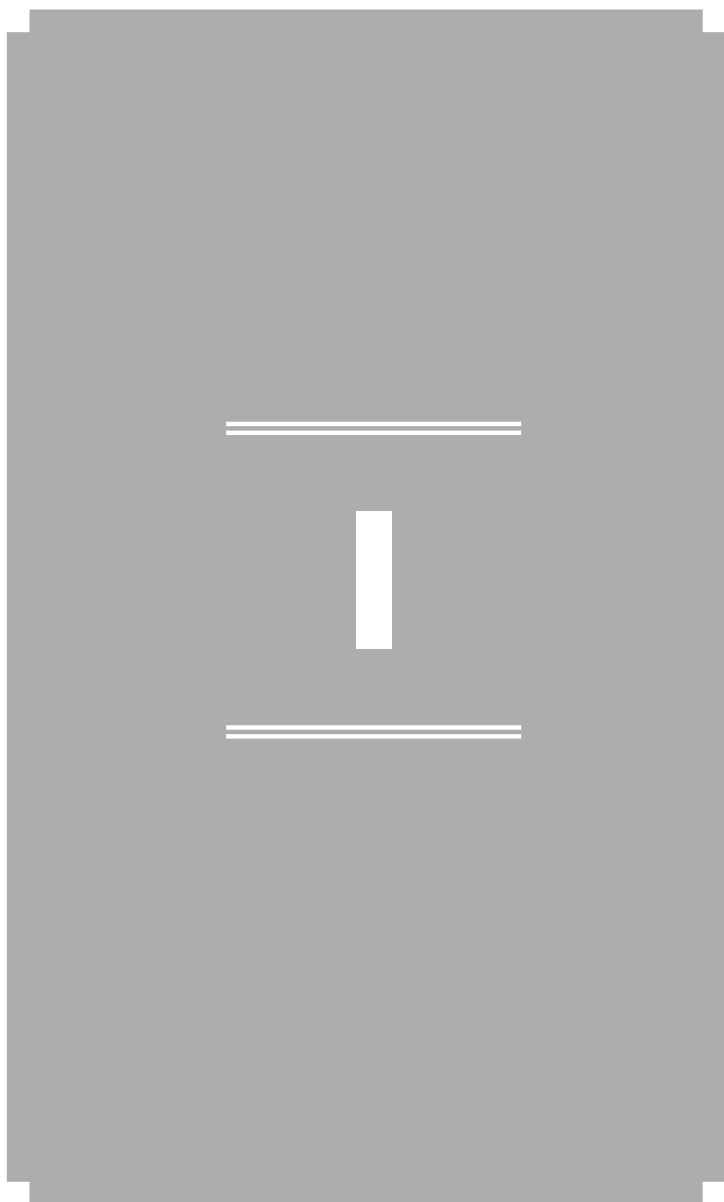
Tokom svojih istraživanja takođe sam imao pristup privatnoj dokumentaciji porodice Pilecki i iskopao pisma i sećanja čuvana u porodicama njegovih bliskih saradnika, a koja su rasvetlila neke njegove odluke. Vitoldova deca Andžej i Zofija satima su delila sa mnom uspomene na svog oca. Neverovatno, od onih s kojima se Vitold borio rame uz rame nekoliko ih je bilo u životu kad sam započeo istraživanje, te su mi oni ponudili svoja razmišljanja.

U pisanju sam se rukovodio pravilom kog se držao sam Vitold pri opisivanju logora: „Ništa ne sme biti 'nafilovano'; čak i najmanja neistina oskvrnula bi sećanje na valjane ljude koji su tu izgubili život.“ Za pojedine scene nije bilo uvek moguće naći višestruke izvore, što se ogleda u napomenama na kraju knjige. U neke sam u priču uključivao detalje iz logora kojima je, to je jasno, Vitold najverovatnije prisustvovao iako ih ne pominje u svojim izveštajima. U napomenama izvore navodim onim redom kojim su korišćeni u svakom pasusu. Pri citiranju razgovora, svakog kazivača navodim kao izvor jedanput. U slučajevima oprečnih navoda, Vitoldovim rukopisima dajem prvenstvo, sem onde gde je posebno napomenuto drugačije.⁴

Poljska imena su divna, a engleskom čitaocu ponekad i zastrašujuća za izgovaranje. Za Vitolda i ličnosti njegovog užeg kruga koristio sam lična imena ili deminutive, u čemu se odražava i način na koji su se obraćali jedni drugima. Takođe sam nastojao da smanjim upotrebu akronima, pa stoga, na primer, glavnu grupu otpora u Varšavi nazivam ilegalom. Kod toponima sam zadržao predratne oblike. Ime Osvjenćim koristim za grad, a Aušvic za logor.

KARTE

KARTA 1 – SUKURČE	25
KARTA 2 – POLJSKA, 1939.	33
KARTA 3 – VARŠAVA, 1939.	45
KARTA 4 – KONCENTRACIONI LOGOR AUŠVIC, 1940.	81
KARTA 5 – IZVEŠTAJ SA ZAHTEVOM ZA BOMBARDOVANJE, 1940.	126
KARTA 6 – LOGORSKE VEZE, 1941.	146-147
KARTA 7 – PROŠIRENJE GLAVNOG LOGORA, 1941.	149
KARTA 8 – PROŠIRENJE LOGORA BIRKENAU, 1941.	174
KARTA 9 – IZVEŠTAJI O UBIJANJU SOVJETA GASOM, 1941.	182
KARTA 10 – LOGORSKE VEZE, 1942.	204-205
KARTA 11 – STEFANOVO I VINCENTIJEVO BEKSTVO, 1942.	220
KARTA 12 – JASTEROVO BEKSTVO, 1942.	245
KARTA 13 – NAPOLEONOVA MARŠRUTA, 1942/3.	307
KARTA 14 – PEKARA	320
KARTA 15 – VITOLDOVO BEKSTVO, 1943.	333
KARTA 16 – VARŠAVA, 5. AVGUST 1944.	363

PRVO POGLAVLJE

INVAZIJA

KRUPA, ISTOČNA POLJSKA
26. AVGUST 1939.

Vitold je stajao na stepenicama svoje plemićke kuće i posmatrao automobil kako se bliži dvorištu krećući se drvoredom lipa i izbacujući za sobom trag prašine, pa se zaustavlja okružen belim oblakom kraj kvrgavog kestena. Leto je bilo tako sušno da su seljaci većali da li da izliju vodu na grob nekog utopljenika ili pak upregnu devicu u plug kako bi dozvali kišu – takvi su bili običaji Kresa, istočnih pograničnih krajeva Poljske. Najzad je naišla snažna, gromovita oluja, samo da sravni sa zemljom ono što je ostalo od useva i oduva rodama gnezda sa njihovih visokih staništa. Ali tog avgusta Vitoldova prva brigada nije bila hoće li imati žita za zimu.¹

Radio-talasi praskali su od vesti o nemačkim odredima koji se masovno okupljaju na granici i o pretnji Adolfa Hitlera da će povratiti teritoriju ustupljenu Poljskoj na kraju Prvog svetskog rata. Hitler je verovao da su Nemci prinuđeni na surovo nadmetanje za resurse s drugim narodima. Nemački narod, kako će reći oficirima u svom planinskom odmaralištu u Obersalcburgu 22. avgusta, moći će da se širi samo u slučaju „anihilacije Poljske [...] i njenih životnih sila“. Sledećeg dana Hitler će

---

potpisati s Josifom Staljinom tajni pakt o nenapadanju po kom će Istočna Evropa biti podarena Sovjetskom Savezu, a veći dao Poljske Nemačkoj. Ukoliko Nemci uspeju u svojim planovima, Vitoldov dom i zemlja biće uzeti, a Poljska svedena na vazalnu državu ili potpuno razorena.²

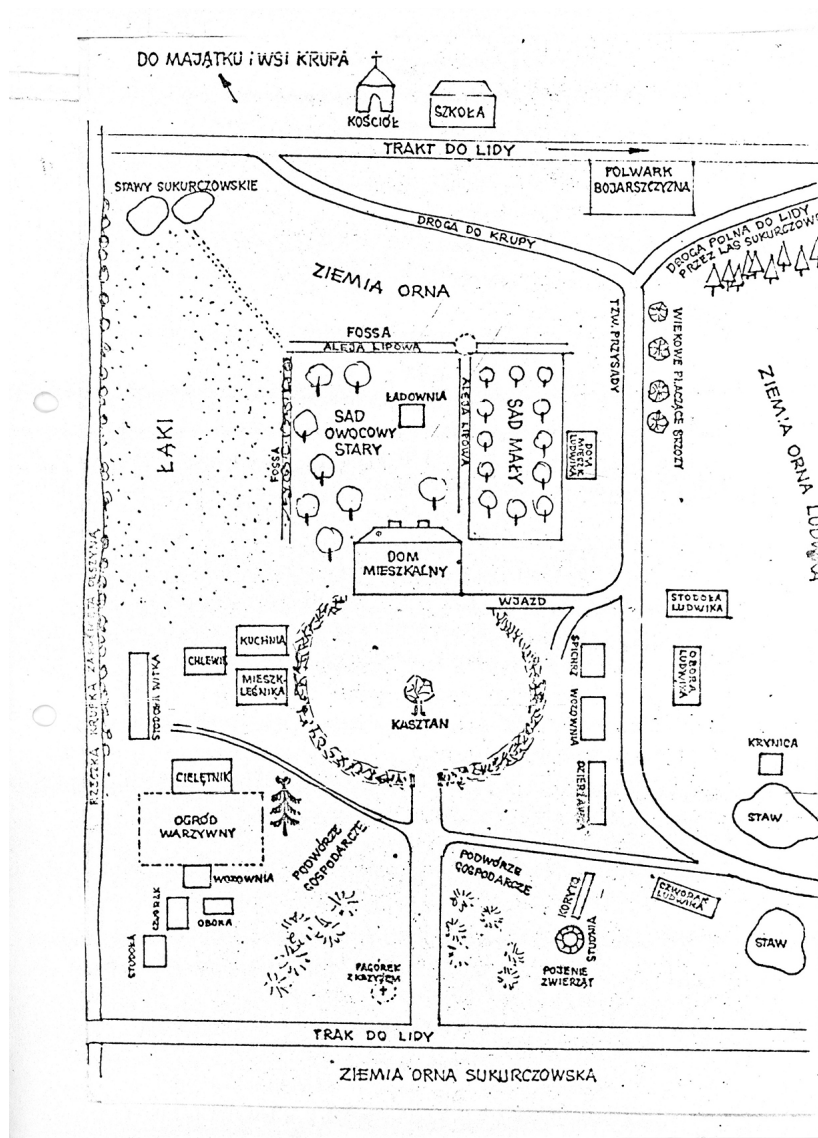
Iz prašnjavih kola izašao je vojnik s naređenjem za Vitolda da okupi svoje vojnike. Poljska je bila naredila masovnu mobilizaciju pola miliona rezervista. Kao potporučnik konjičke rezerve i pripadnik mesnog plemstva, Vitold je dobio četrdeset osam sati da sprovede svoju jedinicu u kasarnu obližnjeg grada Lide, odakle će vojnim transportom na zapad. Tog leta je dao sve od sebe da obuči devedeset dobrovoljaca, ali većina njegovih vojnika bili su seljaci koji nikad nisu videli akciju, niti u gnevu opalili iz oružja. Nekolicina nije imala konje i planirala je da se bori s Nemcima na biciklu. Vitold je makar uspeo da ih naoruža osmomilimetarskim brzometnim karabinima s ručnim repetiranjem.³

Vitold je požurio da obuče uniformu i jahaće čizme, pa uzeo svoj vis* iz jednog vedra u staroj pušnici, gde ga je sakrio nakon što je nešto ranije tog leta uhvatio sedmogodišnjeg Andžeja kako mlati njime ispred nosa svojoj sestrici. Njegova supruga Marija bila je s decom otišla u goste svojoj majci, nastanjenoj u blizini Varšave. Njih će morati da pozove kući. Biće bezbedniji na istoku, dalje od Hitlerove linije napada.⁴

Vitold je čuo kako konjušar u dvorištu priprema Bajku, njegovog konja miljenika, i odvojio trenutak da popravi maslinastu uniformu pred jednim od ogledala koja su visila u hodniku, kraj izbledele grafika s prikazima slavni ali na propast osuđenih buna u kojima su se borili njegovi preci. Imao je trideset osam godina i bio srednje građe, lep na jedan neupadljiv način, sa svetloplavim očima, tamnoplavom kosom začesljanom unatrag sa visokog čela i usnama koje su izgledale kao da se prestano

---

* Vis 35, pištolj poljske proizvodnje, kalibra 9 mm. (Prim. prev.)

Karta Sukurča iz sećanja Vitoldove sestre.

Zbirka PMA-B *

* Državni muzej Aušvic-Birkenau

osmehuju. Kad primete njegovu uzdržanost i sposobnost slušanja, ljudi su ponekad pogrešno mislili da je kakav sveštenik ili dobronameran birokrata. Znao je da bude topao i da izlije osećanja, ali češće je ostavljao utisak da nešto prećutkuje, neki unutrašnji čvor koji neće razvezati; da li iz osećaja za formu ili zbog neke nerazrešene tenzije – žudnje da se i nadalje dokazuje – teško je bilo reći. Sebi je postavljao rigorozne standarde i znao da bude zahtevan prema drugima, ali nikad u tome nije išao u krajnost. Verovao je ljudima, a njegovo mirno samopouzdanje podsticalo je zauzvrat druge da njemu poklone poverenje.⁵

Vitold Pilecki s prijateljem u Sukurčama, oko 1930.

Lična zbirka porodice Pilecki.

Kao mlad je želeo da bude umetnik i studirao je slikarstvo na univerzitetu u Vilni, ali napustio je školovanje u burnim godinama nakon Prvog svetskog rata. Izdvojivši se iz ruševina ruskog, nemačkog i austrougarskog carstva, Poljska je 1918. proglasila

nezavisnost, no gotovo odmah ju je napala sovjetska Rusija. Vitold je sa svojim izviđačkim odredom učestvovao u okršajima s boljševicima i borio se na ulicama Vilne. To iskustvo je ostavilo bolan trag; jedan drug mu se udavio u reci, ali u navali uzbudjenja lako su se zaboravljale opasnosti. Vitoldu nije bilo do slikanja u opojnim danima koi su usledili za pobedom, ali nikako nije mogao ni da se skraši. Neko vreme je službovao kao činovnik u vojnom depou i jednom zemljoradničkom udruženju, i upustio se u strasnu ali neuzvraćenu ljubav. A onda mu se 1924. otac razboleo, te je Vitoldu bezmalo laknulo što je sudbina odlučila umesto njega: preuzeće oronulo porodično imanje Sukurče sa ruševnom plemićkom kućom, zakorovljenim voćnjacima i 222 hektara ustalasanih njiva pod pšenicom.⁶

Odjednom se Vitold našao u ulozi ekonoma lokalne zajednice. Seljaci iz obližnje Krupe obrađivali su mu njive i tražili od njega savete o tome kako da unapređuju sopstvena imanja. Osnovao je mlekarsku zadrugu kako bi se izborio za bolje cene, a nakon što je ogroman deo nasledstva utrošio na kupovinu skupoćene arapske kobile, osnovao je lokalnu rezervnu jedinicu. Buduću suprugu Mariju upoznao je 1927, dok je oslikavao kulise

Vitold i Marija malo nakon venčanja, oko 1931.

Lična zbirka porodice Pilecki.

za jednu predstavu u novoj školskoj zgradi Krupe, i udvarao joj se buketima jorgovana isporučivanim kroz prozor njene spavaće sobe. Venčali su se 1931, a za nepunih godinu dana rodio se Andžej, za kojim je, posle dvanaest meseci, usledila Zofija. Očinstvo je iznelo na površinu Vitoldovu posvećenu brižnost. Dok je Marija nakon Zofijinog rođenja bila vezana za postelju, o deci se starao on. Kasnije će ih učiti da jašu i da plivaju u ribnjaku pored kuće. Sve troje će priređivati male pozorišne predstave za Mariju, kad se uveče vrati kući s posla.⁷

Vitold, Marija, Andžej i Zofija, oko 1935.

Lična zbirka porodice Pilecki.

No njegov mirni porodični život nije bio odsečen od političkih strujanja koja su tridesetih godina zahvatila zemlju, te je Vitold brinuo. Većim delom svoje hiljadugodišnje istorije Poljska je bila među najpluralističijim i najtolerantnijim društvima Evrope. Međutim, država koja je iznova ponikla 1918. nakon

---

123 godine podeljenosti borila se da uobličí neki identitet. Nacionalizam je bio u usponu isto kao i svuda u Evropi. Pojedini političari i predvodnici crkve zahtevali su jednu sve užu definiciju pojma biti Poljak, baziranu na etničkoj pripadnosti i katoličanstvu. Vlast je razbijala i gušila grupe koje su se zalagale za veća prava ukrajinske i beloruske manjine, dok su Jevreji – koji su pre rata činili desetinu stanovništva u Poljskoj – u štampi označavani kao ekonomska konkurencija, te su se našli suočeni s diskriminacijom po pitanjima obrazovanja i posla, kao i sa zahtevima da emigriraju iz zemlje. Neki nacionalisti uzimali su stvar u sopstvene ruke i primoravali ljude na bojkot jevrejskih radnji, napadali sinagoge. U Vitoldovoj rodnoj Lidi nasilnici su razlupali jednu jevrejsku prodavnicu slatkiša i jednu advokatsku kancelariju. Glavni trg bio je pun zamandaljenih radnji u vlasništvu Jevreja koji su pobjegli iz zemlje.⁸

Vitoldu nije bila draga politika, niti pak način na koji su političari eksploatisali razlike. Njegova porodica zagovarala je stari poredak, iz doba kad je Poljska bila nezavisna zemlja i svetionik kulture. Uprkos tome, on je bio čovek svog vremena i svog društvenog sloja. Po svoj prilici jeste lokalne poljske i beloruske seljake posmatrao očinskim okom i gajio i sâm neke od preovlađujućih antisemitskih stavova. Ali na kraju će se njegov osećaj rodoljublja proširiti na svaku grupu i narodnost koja se prihvatila borbe za Poljsku. Svi će oni sada morati da se ujedine kako bi odbili od sebe pretnju nacizma.⁹

Kada je Vitold konačno uzjahao svoga konja, taman je imao vremena da izgovori u sebi grčevitu molitvu dok je stigao do Krupe, udaljene kilometar i po, odakle se vrlo verovatno javio Mariji iz neke od nekoliko tamošnjih kuća koje su imale telefon. Zatim je pojahao ka vežbalištu kraj imanja da okupi svoje vojnike i obezbedi zalihe. Vitold je u pukovskom štabu u Lidi primio municiju i vanredna sledovanja, ali preostali provijant morao je da dobije od meštana: hleb, prekrupu, kobasice, mast,

krompir, crni luk, kafu u konzervama, brašno, suvo začinsko bilje, sirće i so. Konjima je bio potreban veći deo predviđenih 30 kilograma zobi nedeljno. Nisu svi u selu rado dali svoj doprinos, budući da nisu imali ni za sebe, a dan se otegao uz neizdrživu vrućinu i tovarenje zaprežnih kola u dvorištu plemićke kuće.¹⁰

Vitold je kuću bio ponudio za stan oficirima, a nije se zatekao tu kad su Marija i deca sledeće večeri najzad stigli, izmučeni vrućinom i prljavi od puta, te otkrili u svojim posteljama vojnike kako dremaju. To je razljutilo Mariju, da se blago izrazimo. Putovanje je dugo trajalo. Voz je bio tako krcat da su malu decu dodavali u vagone kroz prozore, a svaki čas se zaustavljao da propusti vojsku. Vitold je po hitnom postupku pozvan sa vežbališta i morao je da zamoli vojnike da odu na neko drugo mesto.¹¹

Probudivši se ujutru, još uzrujana, Marija je čula vest da su u jedna teretna kola provalili neki seljaci i ukrali deo zaliha. Ali obukla je za ispraćaj iz Krupe jednu od Vitoldu najdražih haljina i postarala se da i Andžej i Zofija budu u nedeljnim odelima. Seoska deca okupila su se ispred škole, a jedina ulica u Krupi bila je dupke puna meštana koji su im za srećan put mahali zastavicama ili maramicama. Kad je Vitold poveo svoju kolonu konjanika ulicom, razleglo se klicanje. Bio je u maslinastoj uniformi, s pištoljem i sabljom o pasu.¹²

Vitold je prošao kraj svoje porodice ne pogledavši naniže, ali čim je kolona projahala i narod krenuo da se razilazi, vratio se galopom, zajapuren u licu, i stao pred njima. Mariji je od zaštite ostavljao samo svoju sestru i staru kućepaziteljku Jozefu, strasnu ljubiteljku cigareta. Nemci su u prethodnom ratu bili ozloglašeni po zverstvima nad civilnim stanovništvom. Izgrlio je i izljubio decu. Marija se, sa lepo podignutom neposlušnom smeđom kosom i karminom na usnama, upinjala da ne zaplače.¹³

„Vraćam se za dve nedelje“, rekao im je. Nije im baš mogao kazati da će, suprotstavljajući se tako na konju najmoćnijoj vojnoj mašineriji u Evropi, imati sreće i ako preživi narednih nekoliko dana. Hitler je zapovedao armijom od 3,7 miliona ljudi,

gotovo dvostruko većom od vojske Poljske, uz dve hiljade tenkova više i gotovo desetostruk broj borbenih aviona i bombardera. Pored toga, nije bilo nikakvih geografskih barijera koje bi odvajale te dve zemlje duž zajedničke granice koja se protezala u dužini od hiljadu i po kilometara, od Tatri na jugu do obale Baltika na severu. Najveća nada Poljske počivala je u tome da izdrži dok Britanci i Francuzi, kao njeni saveznici, ne napadnu sa zapada, čime će izložiti Nemačku ratovanju na dva fronta.¹⁴

Vitold na svom konju Bajki na paradi, posle 1930.

Lična zbirka porodice Pilecki.

Vitold je potom produžio na grob svojih roditelja u blizini kuće. Otac mu je bio umro pre dosta godina, ali majku je sahranio pre samo nekoliko meseci. Vitold je vezao konja za drvo, isukao sablju i pozdravio po vojnički. A onda je otišao, pitajući se da li će ponovo videti te drvorede lipa. Nije li nekim delićem duše takođe bio potajno ushićen što opet ide u bitku i oseća zov obaveze i strasti?¹⁵

Vitold je pristigao svoje vojnike pre ulaska u kasarnu u Lidi. Postrojili su se na terenu za smotre sa ostalim jedinicama, pa je prošao jedan sveštenik škropeći ih svetom vodicom. Vitold je kroz gomilu ljudi koji su se okupili da ih isprate video transportni voz kako čeka na sporednom koloseku. Njegovi vojnici bili su uglavnom uzbuđeni, poneseni pomišlju da putuju u rat. Vitolda je to dirnulo. Komandant puka održao je podsticajan govor, svirao je pukovski orkestar, ali kad je Vitoldova jedinica utovarila svoje konje i zalihe, te našla sebi mesta na slami u teretnim vagonima, muzičari su već odavno bili završili svoje, a građani se razišli kućama.¹⁶

Voz se u tami konačno trznuo i pošao. Tih 340 kilometara do Varšave prevalili su uz neprestana zastajkivanja. Stigli su pred ponoć 30. avgusta. Vitold je iz svog vagona video u letu slike grada: kafane i barove koji su zamračili prozore u iščekivanju nemačkih napada iz vazduha; ulice pune ljudi sa gas-maskama preko ramena, muškaraca i žena previše izmučenih vrućinom i neizvesnošću da bi spavali. Mahali su vojnim transportima u prolazu.¹⁷

Ova prestonica od milion stanovnika bila je među onim gradovima Evrope koji su se najbrže razvijali. Barokni dvorci i pastelne boje Starog grada nad Vislom evocirali su prošlost Varšave; dizalice, skele i dopola napravljene ulice koje su se završavale livadama govorile su o dopola izmaštanoj budućnosti. Taj grad je takođe bio najbogatiji centar jevrejskog života posle Njujorka, dom živoj muzičkoj i pozorišnoj sceni koja je narasla s dolaskom izbeglica iz nacističke Nemačke, štampi na jidišu i na hebrejskom, te mnoštvu političkih i verskih pokreta, od sekularnih cionista koji su sanjali o Izraelu pa do hasida koji su pripovedali o čudesima u Poljskoj.¹⁸

Glavna stanica Varšave bila je prepuna vojnika koji su tiskajući se ulazili u vozove ili sedeli klonuli uz svoje rance na tlu, pokušavajući da odspavaju. Već čista logistika prebacivanja više od miliona poljskih vojnika do tačaka okupljanja duž

Džon Gilkes

---

nemačke granice preopteretila je železnički sistem. Trećeg dana po polasku iz Lide, Vitold i njegovi vojnici najzad su stigli do mesta svog iskrcavanja, Sohačeva, na oko pedeset pet kilometara zapadno od Varšave. Još im je predstojao marš od preko sto deset kilometara do položajâ kod Pjotrskova Tribunalskog, gradića koji je čuvao glavni put za Varšavu. Dugačka povorka od nekoliko hiljada neprekidno je trpela zastoje zbog kvarova na kolima. Vitoldova jedinica je s lakoćom letela po polju na konjima, ali ostali su bili prisiljeni da marširaju po čitav dan i dobrano u noć, a do odredišta nisu stigli „Za zavišću gledamo konjanike – galopiraju kao da su na nekoj paradi, sedeći uspravno u sedlu, uobraženih lica“, zabeležiće jedan od tih vojnika primoranih da idu peške.¹⁹

Sledećeg jutra, 1. septembra, Vitold je video kako se na horizontu pojavljuju prvi talasi nemačkih bombardera tipa hajnel, dornije i junker, čiji su trupovi blistali na jutarnjem svetlu. Većina aviona ostala je na visini, ustremljena ka Varšavi, ali jedan je prošišao u niskom letu iznad puta i osuo vatru. Zahvaljujući srećnom pogotku, uz prigušenu grmljavinu sručio se na obližnju njivu, što je nakratko svima obodrilu duh. Ali sa dolaskom večeri vojnici su i dalje marširali, a i sledećeg dana. Počinjali su da izgledaju odrpano kao one izbeglice s kojima su se mimoilazili na putu. Konačno su se odmorili 4. septembra uveče – od mobilizacije je bilo prošlo više od nedelju dana – u šumi u blizini Pjotrskova Tribunalskog. O frontu je bilo malo pouzdanih vesti, ali zato se čulo obilje glasina o tome da Nemci brzo napreduju. Tle je podrhtavalo od gruvanja artiljerije u daljini.²⁰

Vitoldov komandant, major Mječislav Gavrilkjevič, pokazao se ujutru u svom fijatu kabrioletu da bi izdao naredbe za raspored odreda na položaje južno od grada. Gavrilkjevič je naložio Vitoldu da se pridržava marša drumom, a ne šumom. Biće meta na otvorenom, shvatio je Vitold, ali poslušao je naređenje. Nisu čestito ni pošli, a nad njima je prozujao jedan nemački borbeni avion, te se već posle nekoliko minuta vratio sa još šest

---

bombardera, koji su napali kolonu. Kad su zapljuštale bombe, Vitoldova jedinica zagrabila je sa puta i povukla konje u jarak. Letelica se vratila da ošine po njima iz mitraljezâ, a onda odjezdila. Niko nije bio povređen, ali okusili su ono što ih čeka.²¹

Vitold je te večeri, prolazeći sa svojim vojnicima kroz Pjotrkov Tribunalski, posmatrao pakao koji je gutao centar grada. Logor je postavio na nekoliko kilometara odatle, na niskoj padini okrenutoj ka zapadu i Nemačkoj, a onda poveo osam svojih konjanika u izviđačku patrolu. Iz šume je prvi put ugrabio pogled na Nemce: oklopnu izviđačku jedinicu smeštenu u jednom selu na drugoj strani uske rečice. Vratio se, odredio stražu, a zatim posmatrao kako plamenovi zapaljenog grada osvetljavaju nebo. Borbe će početi sutra. Njegovi vojnici, znajući da im je možda to poslednja noć, pričali su o svojim porodicama i voljenima kod kuće. Jedan po jedan polegali su da otpočinu.²²

No Vitold nije znao da je njegova četa pozicionirana tačno na putu glavnog udara nemačke Prve i Četvrte pancerske divizije, koje su krenule ka Varšavi. Ta sila se već bila probila kroz poljske linije na granici, kod Klobucka, i za tih prvih nekoliko dana borbi prešla već gotovo sto kilometara. Poljaci nisu imali čime da se suprotstave novoj nemačkoj taktici blickriga, sa ogromnom koncentracijom tenkova i vazduhoplovnom podrškom. Ka vojnicima iz Lide kretalo se ogromnom brzinom više od šeststo oklopnih vozila, brže nego što su njihovi konji mogli galopom.²³

S prvim svetlom Vitoldu je stiglo naređenje da se povuče do šume kod Prošenja, seoceta na oko devet kilometara severoistočno od Pjotrкова Tribunalskog, gde je divizija stacionirala svoj štab i komoru. Nedugo potom počeo je nemački napad. Artiljerijska vatra ih je sustigla u šumi, raznoseći stabla i zaspajući kopljima od drveta ljude i konje. Bombardovanje je bilo još gore na istoku, gde je ostavljen jedan jedini puk da čuva pristup gradu. Zalegli su najbolje što su mogli, ali tad se proširio glas da su se pancerske odrede probili, te je štab započeo hitno

povlačenje glavnim drumom ka Varšavi. Prilikom povlačenja Vitold je držao pozadinu zajedno s komorom. Prešavši svega koji kilometar, zbog gustog saobraćaja upali su u zastoj pred uskim mostom u malom gradu Volbožu. Makar su s mrakom bombarderi odustali.²⁴

Samo što je prošlo osam uveče, začulo se iznenadno brundanje tenkovskih gusenica; pre no što su Poljaci stigli da reaguju, panceri su osuli paljbu po njima takvom silinom da su oni pozadi odleteli sa svojih konja, a ostali su hitro pokošeni topovskom paljbom. Vitoldov konj Bajka, skljojkan pod njim, bio je izbušen mecima. Vitold se oslobodio i otkotrljao se u jedan jarak, te ostao da leži kraj konja koji je još drhtao dok su tenkovski mitraljezi kalibra 7.92 mm kidali tela i rešetali kućerke duž puta.²⁵

Nagoni su mu naređivali da leži savršeno mirno, ali za nje ga je bila agonija da sluša vrisku i jauke svojih masakriranih vojnika. Na kraju su topovi začutali i on se odšunjao dalje od klanice, te na mračnim njivama izvan grada našao deset-dvanaest preživelih vojnika i konje. Napad je trajao svega nekoliko minuta, ali u njemu je ostao bez većine svojih ljudi; završili su mrtvi, ranjeni ili zarobljeni. Vitold je produžio ka Varšavi sa preostalim preživelim, znajući da će sve propasti ne budu li uspeali da sačuvaju glavni grad.²⁶

Isprva se činilo da su iza linije fronta. Pridržavajući se Hitlerove zapovesti da unište Poljake, nemački vojnici bombardovali su i mitraljirali civile u bekstvu, a ivice puta bile su zasute leševima, opruženim kraj zaprežnih kola nakrcanih prtljagom i nameštajem. Ali dok su se sutradan bližili Varšavi, puteve su počeli da ispunjavaju živi, te je Vitold shvatio da je prestigao Nemce. Gomile ljudi sa uprćenim zavežljajima ili stokom koju su terali ispred sebe, žene koje su vukle decu, svi su usplahireno gledali u nebo.²⁷

Vitold je u Varšavu ujahao uveče 6. septembra. Nije imao radio i nije nikako mogao znati razmere katastrofe koja se odigrala

i drugde: Nemci su probili poljske linije na više tačaka i sad su se hitro kretali s namerom da opkole Varšavu. Svakog trenu su se očekivale jedinice prethodnice. Britanija i Francuska su objavile rat Nemačkoj, ali nije bilo ni znaka nekoj akciji. Poljska vlada je već bila pobjegla, a na isto se spremalo i britansko poslanstvo u gradu.²⁸

„U ambasadi su u holu počivali napušteni sanduci sa ambasadorovim vinom, njegov batler je bio u suzama, a stepenice zakrčene svakojakom mogućom ličnom opremom, uključujući i besprekorno očišćen par čizama za polo“, seća se Piter Wilkinson, jedan od članova delegacije, koji se postarao da se pre polaska izvrsni vinski podrum ambasade pretovari u njihov kamion nosivosti pet tona.²⁹

Jedina odbrana koju je Vitold video dok je jahao ka centru grada bila su dva-tri prevrnuta tramvaja u funkciji barikade. Građani su jurili odeveni u svu svoju garderobu, reklo bi se, ili opremljeni kao da idu na skijaške padine, u pantalonama drečavih boja, s maramama. Vojnici koji su stigli pravo s fronta sedeli su skljojani po trotoarima. Već je i sam pogled na njih, tako umorne i nezainteresovane, bio dovoljan da se shvati šta se dogodilo. Čak su i sirene za objavu vazdušnih napada prestale da se oglašavaju. Zastavši da upita za put jednog čoveka s lovačkim šeširom i zapaljenom cigaretom, Vitold je dobio odgovor na nemačkom, uz podrugljiv osmeh. Bio je to pripadnik prilično brojnog nemačkog stanovništva u toj zemlji, koje su nacističke vođe podbadale da se okrenu protiv svojih suseda Poljaka. Ražestivši se, Vitold ga je raspalio pljoštimice sabljom po licu i odjahao.³⁰

Vitold je najzad locirao varšavski vojni štab u ulici Krakovske pšedmješće, u blizini kraljevskog zamka, gde je saznao da postoji plan da se grad brani i da se angažuju i civili kao pomoć u podizanju barikada i priprema za opsadu. Vitold je dobio zob i seno za svog konja, ali nije imao nikakve jasne instrukcije o tome kojoj jedinici treba da se priključi, niti šta da radi. Zaključio je

---

da će biti bolje ako se povuku i pristupe bilo kojim poljskim snagama koje se prestrojavaju na istoku kako bi organizovale protivudar. Devetog septembra, kad su Nemci već gotovo bili zatvorili obruč, Vitold i njegovi vojnici uspeali su da prođu u grad Lukov, na stotinak kilometara jugoistočno od Varšave, pošto mu je rečeno da će tamo naći kompletnu vojnu komandu Poljske. Dok je Vitold stigao, gradić je već bio bombardovan i pretvoren u razvaline koje su se dimile. Kraj jednog kratera ležala je seljanka sa suknjom koja joj se od eksplozije zadigla preko glave, ogolivši bele butine, a kraj nje je počivao iskasapljen konj.³¹

U Lukovu su mu kazali da su se komandiri povukli u sledeći grad, ali kad je stigao tamo, ponovila se ista priča. I tako se nastavilo iz mesta u mesto, svako je bilo bombardovano i napušteno. Nemačka strategija je bila da se udari na gradove i infrastrukturu znatno pre nego što će tuda proći kopnene trupe, da Poljaci ne bi imali kad da se pregrupišu. Bila je napadnuta čak i železnička stanica u Vitoldovoj dalekoj rodnoj Lidi. Putevi su vrveli od civila i vojnika, koje su, dok su se kretali ka istoku, progonili i kinjili pikirajući bombarderi. „Više nismo vojska, odred, baterija“, seća se jedan vojnik, „već pojedinci koji kolektivno tumaraju ka nekom potpuno neodređenom cilju.“³²

Istina je bila neizbežna: Vitold je znao da je Poljska ponovo izgubila svoju nezavisnost i da je pred njim – pred svakim Poljacom – pitanje da li da se preda ili da se bori uprkos svesti da je borba jalova. Vitold prvu opciju nipošto nije mogao da prihvati. Trinaestog septembra su ih nemački bombarderi opet zaskočili u Vlodavi, gradu na 210 kilometara istočno od Varšave, ali tu je Vitold bar našao jednog oficira kog je poznavao iz pohoda na boljševike – majora Jana Vlodarkjeviča – koji se spremao da pruži otpor. Taj major, onizak, snažno građen čovek s držanjem kao u boksera, bio je dobio naređenje da se priključi sabiranju na granici s Mađarskom. Kao i Vitold, sakupljao je raštrkane vojnike, pa su zajedničkim snagama sastavili četvu. Ali na putu ka granici naleteli su na majora Gavrilkjeviča, kog je još vozao

šofer, i drugo osoblje komande u sopstvenim automobilima. Oficiri su delovali iznenađujuće neuznemireno i objasnili su da planiraju da se objedine izvan zemlje i tako nastave borbu. Za Vitolda je to bilo istovetno što i dezerterstvo, te se pobunio, ali oni su samo slegli ramenima i odvezli se.³³

Tako su Vitold i Jan ostali prepušteni sopstvenom planu. Nije bilo smisleno da nastave ka granici, koja će kad-tad izvesno privući pažnju Nemaca. Zato su se zaputili ka šumi, odakle će moći da izvode napade iznenađenja, a možda će naći i dovoljno istomišljenika da isplaniraju krupniju operaciju. Narednih dana napali su nekoliko nemačkih konvoja, pa čak i jedno manje sletište, i razneli jedan avion, ali Vitold je znao da se takvim napadima ne postiže bogzna šta. Na sve strane su nicali nemački kontrolni punktovi, što ih je primoravalo da se drže gustiša i močvara, te da se za jelo snalaze u šumi ili kod seljaka u zabitima. Još gore, neprekidno je padala kiša. Voda im se u potočićima slivala niz leđa, a noge im upadale u blato.³⁴

Krajem septembra su saznali da su sovjetske snage ušle u Poljsku sa istoka. Staljin je tvrdio da je to zarad zaštite manjinskih naroda u Poljskoj, ali njegova namera je bila jasna većini Poljaka; sovjetski diktator je odlučio da se dokopa svog dela ratnog plena. Naglo je kopnela svaka moguća Vitoldova nada u okupljanje dovoljno ljudi da se organizuje udružen protivnapad. Sad je morao da se nosi s drugim brigama: s obzirom na to da je njegova porodica bila poznata po pružanju otpora Rusima, Marija i deca gotovo su sigurno bili u opasnosti.³⁵

Varšava se 28. septembra predala. Grad je po Vitoldovom odlasku izdržao još dve nedelje, što je veoma razljutilo Hitlera, budući da je naložio svojim generalima da zacrne nebo nad Varšavom bombama i da utope njen narod u krvi. Posledično avionsko i artiljerijsko bombardovanje ostavilo je za sobom četrdeset hiljada mrtvih i uništilo ili teško oštetilo petinu gradskih zdanja. Bez razlike su bombardovane škole, bolnice, crkve. Stari grad je postao ruševina, a od nove gradske opere, najveće u

Evropi, ostalo je nekoliko kolonada. Usred tih razvalina tavorile su desetine hiljada ljudi, novopečenih beskućnika.³⁶

Vitold je samo čuo glasine o razaranju grada. Šćućuren s Janom u nekoj šumi u blizini Lubartova, prljav i neobrijan, Vitold je shvatio da borba za povratak zemlje neće početi odatle, već u Varšavi, gde je sedište moći. Naredili su vojnicima da iskopaju rupe i zatrpaju u njih oružje, a onda u obližnjem mestu nabavili civilnu odeću, razmenivši za nju uniforme. Vitold je dobio stari ovčiji kožuh.³⁷

Kada su ponovo pošli na zapad, odvajali su se usput po jedan-dvojica, svako svojoj kući. Pre no što će ući u Varšavu, Vitold je odlučio da svrati do Ostrovi Mazovjecke, grada na devedeset kilometara severno od prestonice, gde je živela Marijina majka Franciška, u nadi da će tamo zateći Mariju i decu. On i Jan čvrsto su se rukovali i dogovorili se da se za neke dve nedelje nađu u stanu Janove majke u Varšavi. „Završićemo ono što smo započeli!“, zarekao se Jan.³⁸

Vitold se otisnuo na put kroz polje i pažljivo se kretao kroz gustiš nekoliko dana da bi stigao do reke Bug u blizini Ostrovi Mazovjecke. Te hitre vode odnedavno su bile nova granica između nemačkih i sovjetskih snaga. Ruski odredi patrolirali su duž one obale reke na kojoj je bio Vitold. Skrivao se dok nije pao mrak, a onda je ubedio jednog tamošnjeg ribara da ga preveze preko vode u čunu u pauzi između patrola. Čamac je poskaki-vao i krivudao nošen rečnim strujama, ali stigli su do suprotne obale, gde su Nemci bili razvukli bodljikavu žicu. Vitold je našao prolaz i požurio dalje ka Ostrovi Mazovjeckoj, udaljenoj još nekoliko kilometara.³⁹

Mesto je zatekao sablasno tiho. Polovinu od sedamnaest hiljada njegovih žitelja činili su Jevreji, a većina je bila pobegla na teritorije pod sovjetskom okupacijom. Prodavnice i domovi bili su im opljačkani, a u nekoliko slučajeva zauzele su ih poljske porodice. Franciška je živela u seoskoj kući na periferiji gradića.